

Т. А. Балабушевич

ТЕРИТОРІАЛЬНІ МЕЖИ
ПРАВОБЕРЕЖНИХ КОЗАЦЬКИХ ПОЛКІВ
(ДРУГА ПОЛОВИНА XVI — ПОЧАТОК XVIII СТ.)

В статті розглядаються зміни території правобережних козацьких полків у залежності від внутрішньополітичної ситуації та зовнішньополітичних чинників з часу виникнення до ліквідації полків у 1711 — 1713 рр.

Історія козацтва належить до тих сторінок історії, що постійно привертають увагу не лише професійних істориків, а й краєзнавців і загалом любителів історії на Україні та за її межами. Проте ця важлива проблема вивчена дуже і дуже нерівномірно. Поступово з козацьким краєм стали ототожнювати Запорозжя, навіть не все Запорозжя, а Запорозьку Січ. При цьому забувають, що хоча козацький, або полковий, устрій розпочався і скінчився на Запорозжі з ліквідацією останньої Запорозької Січі, але протягом існування він мав цікаву історію не лише в політичному, соціальному та воєнному, а й територіальному плані. Згадаймо, що організаційна єдність козацької території зберігалася лише до 1659 р., коли Гадяцькі статті (1658) та позиція Виговського поклали початок розколу козацтва. А втім ще за гетьманство Б. Хмельницького організаційно відокремлювалось «Низове» військо (тобто Запорозжя) із своєю територією.

Друга половина XVII ст. є періодом складної політичної боротьби всередині козацтва, що призводить до остаточного розколу його на правобережне і лівобережне. Тоді ж формується і нова козацька територія — заселяється Слобожанщина. Таким чином, в історії козацького устрою слід розрізняти чотири територіальні угруповання — Запорозжя, Лівобережжя, або Гетьманщина (з деякими територіями і на правому березі, про що буде сказано), Правобережжя і Слобожанщина.

Найменш досліджена історія правобережного козацтва. Політичну історію Правобережжя серйозно вивчав хіба що В. Б. Антонович¹, а в історико-географічному плані вона досліджувалася лише побіжно. Історичних карт правобережних

© Т. А. Балабушевич, 1991

Полковий устрій на Україні
1649 — 1713 рр.

1 — кордон між ВКА та Королівством Польським; 2 — державні кордони 1654 р.; 3 — кордони Української козацької держави 1657 — 1658 рр.; 4 — кордони полків в 1649 р.; 5 — кордони Павлоцького полку 1651 р.; 6 — кордони Київського полку 1654 р.; 7 — межа між Київським і Овруцьким полками 1684 р.; 8 — гетьманські резиденції; 9 — центри полків; 10 — інші міста; 11 — Російська держава (РД); 12 — Велике князівство Литовське (ВКЛ); 13 — територія Гетьманщини; 14 — хімічні дати існування полків.

полків поки що не знайдено. Існують декілька карт XVIII ст. Гетьманщини, Запорозжя, Слобожанщини.

У радянській історіографії єдиною серйозною спробою показати полковий устрій була праця І. П. Крип'якевича², але вона присвячена періоду Визвольної війни 1648 — 1654 рр. Правда, в тексті історію полкового устрою прослідковано і далі.

Хоча картографічно межі правобережних полків ніколи не досліджувалися, в джерелах і літературі (особливо в дореволюційній російській та працях Всеукраїнської Академії наук) достатньо матеріалу для їх картографічного відображення.

Як відомо, козацтво зародилось за дніпровськими порогами на о. Хортиця. Польська, а за нею дореволюційна російська література називають першими його воєначальниками Предслава Лянцкоронського, який успішно водив козаків під Аккерман у 1516 р., а пізніше Евстахія (Остафія) Дашкевича, який також здійснив успішний похід на татар³. Король Сигізмунд I для захисту південних кордонів дав привілей м. Черкасам з дозволом укріплювати місто.

Перші полкові міста і козацька територія були затверджені королем Стефаном Баторієм 1576 р.⁴ Тоді ж козаки на чолі з Богданом Рожинським одержали й гетьманські клейноди. За королівським привілеєм, головним козацьким містом став Терехтемирів* і козакам було дозволено поселятися до самого Києва. Полковими містами стали: на правому березі Дніпра — Чигирин, Корсунь, Черкаси, Умань, Ладижин, Богуслав, Київ; на лівому — Переяслав, Полтава, Миргород.

Прагнучи захопити козаків до військової служби і забезпечити вірність короні, король ще в другій половині XVI ст. надав землі козацькій старшині. Зокрема, Криштоф Косинський одержав грамоту на містечко Рокитна⁵, Войтех Чаповецький — на Боришпіль і т. п. Ці надання були затверджені⁶ сеймовою постановою 1590 р.

Козаки все активніше заселяли Середнє Подніпров'я. Внаслідок цього утворилася значна смуга козацьких поселень від Києва до Чигирини. Люстрації 1616 та 1622 рр. засвідчують зростання козацьких дворів у Київському воєводстві, а також козацьких хуторів у Білоцерківському, Богуславському, Канівському, Переяславському, Корсунському та Черкаському староставах⁷ (див. карту).

У період Хотинської війни (1621) козацьке військо розподілялося на дванадцять полків, але, за Куруківською угодою, чисельність

1	8
2	9
3	10
4	РД
5	ВКЛ
6	13
7	14

* Трахтемирів, Тряхтемирів.

козаків була обмежена і на час козацько-селянського повстання під проводом Т. Трясила (1630) існувало вісім полків, причому деякі дослідники називають серед них Миргородський⁸. Після поразки повстання спеціальна комісія обмежила реєстр 6 тис. козаків і 6 полками. Всі вони містилися на правому березі — Чигиринський, Черкаський, Корсунський, Канівський, Білоцерківський та Переяславський.

Поділ полків на сотні виникає, очевидно, ще у ході повстання 1618 р. на Київщині та Волині. Вже 1620 р. з 6 полків, офіційно визнаних урядом Речі Посполитої, п'ять були центрами староств і, на думку більшості дослідників, їхня територія існувала в межах староств.

Вибух Визвольної війни сприяв зростанню кількості козацтва і утворенню нових козацьких полків. М. А. Максимович називає десять полків на правому березі на початку гетьманства Б. Хмельницького: Чигиринський, Черкаський, Корсунський, Канівський, Білоцерківський, Лисянський, Павлоцький, Уманський, Кальницький та Животовський⁹. У літописі Самовидця в цей час відзначається: «...бо там козацтво звалось аже і по за Дністром коло Галича... а тут всі волості і городи, опроч тільки самого єдиного Подольського Кам'яця, аж по за Константинів Старий Изулажинці, Грицев, Чорторій козацтво зоставало»¹⁰. У вогні Визвольної війни виникали нові полки. За свідченнями джерел, їх у другій половині 1648 р. було понад 35, зокрема на правому березі: Барський, Бузький, Білоцерківський, Брацлавський, Звягельський, Кальницький (Вінницький), Канівський, Київський, Корсунський, Лисянський, Любартівський, Миропільський, Овруцький, Остропільський, Павлоцький, Подільський, Подністровський, Торговицький, Уманський, Фастівський, Черкаський, Чечельницький, Чигиринський, Чорнобильський. Звичайно ж, вони не мали ще чітких кордонів, зливались або ділились. У часи Визвольної війни посилилася міграція на Лівобережжя, активізувалося заселення Слобожанщини.

В ході військових дій 1649 р. кількість козацьких полків зменшилась до 25; з них на правому березі лишилося 16: Барський, Білоцерківський, Брацлавський, Звягельський, Іванський, Кальницький, Канівський, Київський, Корсунський, Лисянський, Любартівський, Овруцький, Подністровський (очевидно, Подністрянський), Уманський, Черкаський, Чигиринський.

Після перемоги під Зборовом (1649) була підписана Зборівська угода. Зрада Іслам-Гірея III стала причиною того, що Б. Хмельницькому довелося погодитись на значно гірші, ніж сподівалося козацтву, умови миру. Територія, що знаходилася під контролем повстанців, обмежувалась Київським, Чернігівським та Брацлавським воеводствами, в яких було створено, як відомо, 16 полків¹¹. Зокрема, на правому березі: Київський (крім лівобережної Броварської сотні), Павлоцький, Білоцерківський, Канівський, Корсунський, Чигиринський,

Кальницький, Уманський і Брацлавський. Чигиринський полк мав дев'ять сотен на правому березі й вісім на лівому: Жовнин, Вереміївка, Максимівка, Кременчук, Поток, Омельник, Голтва та Остап'є. Черкаський полк також мав чотири сотні, на лівому березі — при Богущкої слободі, Золотоноші, Піщаній та Домонтові. На думку М. А. Максимовича, такі кордони були визначені Б. Хмельницьким, аби підкреслити єдність правого та лівого берегів Дніпра.

Територіальні межі козацьких володінь часів Визвольної війни докладно досліджені І. П. Крип'якевичем. За його даними, в лютому 1649 р. велись переговори у Переяславі, де було укладено перемир'я до «зелених свят» (23 травня). Демаркаційну лінію було визначено по річках Прип'ять, Горинь і по м. Кам'янець¹².

У Зборові Б. Хмельницькому довелося значно поступитись територією, і, за угодою, пограничними містами мали стати Горностаїпіль, Вінниця, Брацлав, Димер, Коростишів, Павлоць, Погребище, Прилука, Ямпіль. У ході ж визначення кордонів лінію було прокладено дещо інакше: Бар — Новокостянтинів — Любар — середня Случ. «Козацька лінія» пролягала в Брацлавському полку через кордон Брацлавського воеводства, і межовими містами були Браїлів, Станіславчик, Мурахва, Пенківці, Копистерин, Шаргород, Садовець, Черніївці, Стіна, Ямпіль. У Вінницькому полку крайніми сотенними містами і містечками були Вінниця, Прилуки, Погребище, Борщагівка, а за деякими джерелами, і с. Беклівка на захід від Махнівки. У Білоцерківському полку, як визначив І. П. Крип'якевич, дійсний кордон відрізнявся від зазначеного в угоді — поза Павлоць виходять на захід ще Івниця, Коростишів, Кам'яноброд. У Київському полку крайнім містом на північному заході був Овруч, тобто значно західніше, ніж за Зборівською угодою¹³.

Хоча межі козацьких володінь, або, як їх називає І. П. Крип'якевич, держави Б. Хмельницького, значно зменшилися за умовами Білоцерківської угоди (1651), подальші успіхи козацького війська, зокрема перемога Тимоша Хмельницького під Батогом (1652), привели до того, що на час Переяславської ради козацька територія не лише повернулася в межі аж до західного кордону Брацлавського воеводства, а й пішла далі на захід, у Поділля. В Брацлавському полку крайніми місцевостями на заході були: Яруга (над Дністром), Буша, Черніївці, Чепиків, Брацлав, на сході також Вербка, Мясківка, Тульчин та ін. На півночі ж кордон відсунувся на схід; у Київському полку вже не значиться Овруч, а лише місцевості ближчі до Дніпра — Чорнобиль, Карпилівка, Макарів та ін. Загалом межа козацької території проходила через такі міста: Яруга, Черніївці, Мурахва, Красне, Вінниця, Прилуки, Самгородок, Павлоць, Калинобрід, Макарів, Чорнобиль, Карпилівка.

Наступні зміни у кордонах козацької території відбулися вже

після Переяславської ради. Коли цар Олексій Михайлович оголосив війну Польщі і розпочалася російсько-польська війна, українські війська, зокрема допоміжний корпус наказного гетьмана Івана Золотаренка, були покликані на допомогу. Золотаренко розпочав наступ на Гомель, а окремі частини його війська захопили Річицю, Горваль, Стрешин, Злобин, Рогачів¹⁴. У серпні козаки взяли Гомель, Чечерськ, Новий Бихів. У результаті воєнних дій козацькі війська зайняли Бихівський, Кричевський повіти та частину Могилівського, в серпні ж згадується в Чаусах наказний полковник Матвій Старинський¹⁵.

У лютому 1656 р. замість І. Золотаренка Б. Хмельницький призначив Івана Нечая полковником у Білорусії. В склад Білоруського полку ввійшли Могилів, Чауси, Новий Бихів, Гомель та інші населені пункти. І. Нечай іменувався полковником білоруським, могиливіським і гомельським. Сотенними містами, крім Могильова, були Чауси, Гори, Заболотье, Бродиничі, Акулин, Городень, Святозеро, Уланів, Рогозин, Білявич, Чериків, Вєрба, Пропойськ, Межен, Чечерськ, Смоляни¹⁶. Козацькі сторожі стояли на Березині, коло Бобруйська¹⁷. В тому ж 1656 р., за літописами, зібраними Н. Белозерським, козацькій території визначено було такі межі — «від морського лиману на Очаків, до гирла Дністра, до верхів'я Горині, від Горині до Прип'яті, через Прип'ять до Бихова, через Дніпро, понад Сожем до повіту Смоленського»¹⁸. На цій території в 1657 — 1658 рр., крім Білоруського, існував і Пінсько-туровський полк. Ще напередодні подій 1656 р. є згадки про формування Волинського полку.

Смерть Б. Хмельницького і політична боротьба, що спалахнула, спроба І. Витовського повенути Україну під владу Польщі відбилися і на полковому устрої на Правобережній Україні та в Білорусії. На Переяславській раді 1659 р. підтверджувалися привілеї козацької старшини, зберігався полковий адміністративний устрій України, але в Києві, Переяславі, Брацлаві, Умані — на правому березі — і в Чернігові, Ніжині — на лівому — розмішувались гарнізони царських військ на чолі з воеводами, які мали право контролювати старшинську адміністрацію. Старшина позбавлялася права без царського дозволу переобирати гетьмана, а гетьман — призначати і звільняти генеральну старшину і полковників¹⁹. У такий спосіб уперше було обмежено права України, що вона їх мала за Переяславськими статтями 1654 р. За їх умовами, зокрема, в статті 16-й було вказано, що на «Белой России ныне и впредь залого казацким не быть». Білоруським козакам дозволялось переселитись в «черкаские города». При обранні Ю. Хмельницького гетьманом підписались полковники Черкаський, Канівський, Корсунський, Переяславський, Кальницький, Миргородський, Лубенський, Придубський, Ніжинський, Чернігівський. Ще сім полковників — Чигиринський, Білоцерківський, Київський, Уманський, Брац-

лавський, Паволоцький і Подільський — на чолі полків охороняли польський кордон. Крім цих, в джерелах згадується вже і Стародубський полк²⁰.

Подальший перебіг політичних і воєнних подій — підписання Ю. Хмельницьким Слободищенського трактату (1660), невдачі армії Шереметьєва — призвів до того, що за Андрусівським перемир'ям (1667) Україна була поділена. Лівий берег Дніпра з м. Києвом і округом навколо нього в одну миль залишався за Росією (пізніше, за «Вічним миром» 1686 р., до Росії відійшла Київська сотня, на правому березі — невелика територія у вигляді трикутника до с. Митниця під Васильковом). Правий берег залишався у складі Речі Посполитої, а Запорозжя на два роки стало кондомініумом Росії та Польщі, а за «Вічним миром» відійшло до Росії²¹.

Щодо внутрішньої ситуації на козацькій території, то вже з 1665 р. існувало два гетьмани: на лівому березі Дніпра під владою Росії, на правому — під владою Речі Посполитої, а пізніше — Туреччини. Кордон між ними не завжди проходив по Дніпру. Зокрема, 1669 р. під владою Дорошенка, крім правобережних полків, були і лівобережні полки — Полтавський, Миргородський і Лубенський²². Проте вже у березні 1669 р. Дорошенко визнав протекторат Туреччини над Правобережною Україною, що спричинило велике обурення населення²³. Територія Правобережжя стала ареною польсько-турецької війни. Польське військо 1771 р. захопило Браїлів, Райгород, Красне, Шаргород, Ладижин, Вінницю, Ямпіль, Могилів (Подільський), Немирів, Лисянку, Ставище, тобто значну територію між Дністром і Південним Бугом. Влітку 1672 р. турецько-татарське військо при допомозі загонів П. Дорошенка розгромило польські гарнізони і захопило Кам'янець-Подільський. У результаті цієї війни Правобережна Україна була поділена між Річчю Посполитою і Туреччиною, що захопила Брацлавщину і південну Київщину, де була встановлена влада П. Дорошенка. Але польський сейм у квітні 1673 р. відмовився ратифікувати Бучацький мирний договір, і війна між Польщею і Туреччиною продовжувалась.

Оскільки ж, за Бучацьким договором, Річ Посполита відмовлялася від більшої частини Правобережної України, це дало змогу Росії, не порушуючи Андрусівського перемир'я, спробувати визволити Правобережжя. На початку 1674 р. російське військо здійснило похід, у результаті якого десять правобережних полків — Черкаський, Канівський, Білоцерківський, Корсунський, Брацлавський, Уманський, Могилівський (Подільський), Кальницький, Торговицький і Паволоцький — знову воз'єднались з Росією²⁴. Наляканий цією ситуацією уряд Речі Посполитої уклав з Туреччиною Журавненську угоду, за якою поступався їй південною частиною Правобережної України та Запорозжям. У результаті чигиринських походів турецько-татарської армії Чигирин було зруйновано. Дальше просування турецької армії було зупинене спільними діями

російських військ, козаків і запорожців на чолі з І. Сірком. Влітку 1679 р. Туреччина знову зібрала велике військо, готуючись до походу на Київ і Лівобережжя, для чого в пониззі Дніпра було збудовано чотири фортеці, зокрема Кизи-Кермен. У відповідь російський уряд і козацькі полки здійснили похід на Правобережжя і визволили ряд міст, після чого турецький уряд розпочав з Росією мирні переговори. Було укладено Бахчисарайську угоду (1681) про перемир'я на 20 років. Кордоном між державами визнавався Дніпро. Туреччина і Крим визнавали возз'єднання Лівобережної України та Запорожжя. Київ і навколишні містечка — Васильків, Трипілля, Дідовщина, Стайки — з прилеглими селами також відійшли до Росії. Саме вони склали Київську сотню Київського полку, яку і Річ Посполита 1686 р. визнала за Росією. Обидві держави (Туреччина і Росія) зобов'язувалися не споруджувати і не відбудовувати укріплення між Бугом і Дніпром, а також не заселяти ці землі. Брацлавщина і Поділля залишались під владою Туреччини. За укладеною між Річчю Посполитою і Росією угодою 1686 р., Річ Посполита також поступалася територією Лівобережжя і Запорожжям на користь Росії. За Київську сотню Київського полку Польща одержала грошову компенсацію. Землі від містечка Стайок до гирла Тясмину — міста Ржищів, Терехтемирів, Канів, Мошни, Соколець, Черкаси, Боровиця, Бужин, Воронков, Крилів та Чигирин — мали бути незаселеними²⁵.

Ці воєнні та політичні події, що відбувались на Правобережжі, не могли не вплинути на становище поселень, а також на адміністративний полковий устрій. Весь цей період відбувалася значна міграція на Лівобережжя, особливо після 1676 р., коли почався наступ турецьких військ. Тоді спустіли Ладижин, Мурава, Умань, Бар, Канів, Корсунь, Драбівка, Жаботин, Фастів²⁶.

Полковий устрій на Україні, зокрема після визвольної війни, вивчав М. А. Максимович²⁷. На початку ХХ ст. юридичний статус українських полків досліджував М. Є. Слабченко²⁸. З їх праць випливає, що в 1667 р. припинив своє існування Животовський полк, 1670 р. Іркліівський та Кропивенський полки злились з Черкаським, але в ході подій 1674 — 1676 років внаслідок турецького спустошення та міграції на Лівобережжя припинили існування Черкаський, Павлоцький, Могилівський полк 1674 р. поділився на два — Подільський і Могилівський. Перший відійшов до Росії, другий — до Польщі. Населення першого, очевидно, значною мірою переселилось до Росії, а полк проіснував до знищення турками Могилева 1676 р. Таким чином, на кінець ХVII ст. на правому березі залишились, хоча і зазнали великих втрат, Кальницький, Торговицький та Брацлавський полки.

Після укладення Карловицького мирного договору Туреччина повинна була повернути південне Правобережжя Речі Посполитій. У червні 1699 р. сейм ухвалив постанову про ліквідацію козацьких полків

у Київському та Брацлавському воєводствах. Розпуск козацького війська мав відбутися протягом двох тижнів. Але у відповідь на Правобережжі розгорнувся визвольний рух під проводом Семена Палія.

Ще з кінця ХVII ст. спустіли землі та зруйновані міста стали освоюватися і заселятися козацтвом. С. Падій встановив у 1702 р. кордон по річках Тетерів, Уж, Случ, а також приєднав до своїх володінь Балтський, Ольгопільський, Ямпільський, Подільський повіти, землі понад Бугом і Дністром і цілий Житомирський повіт Київського воєводства²⁹. В межі входили такі населені пункти: Немирів, Бар, Біла Церква, Новокосянтинів, Дунаївці, Студениця, Гусятин, Стрижавка, Летичів, Меджибож, Вінниця, Ягорлик, Брагин, Звягель, а також Ягорлицьке і Хмельницьке староства. На 1709 р. ці землі вже були організовані у дев'ять полків: Білоцерківський, Чигиринський, Богуславський, Уманський, Корсунський, Павлоцький, Могилівський, Вінницький та Брацлавський, до складу яких, зокрема, входили міста Житомир, Фастів, Бердичів, Бишів, Котельня, Овруч, велика територія між Случчю і Дніпром. Крім того, в 1704 — 1711 роках існував і входив до складу Російської гетьманщини Уманський полк. Таким чином, в останні роки свого існування правобережні полки становили собою помітне явище і займали значну територію, де активно йшло господарське і політичне життя. Детальне вивчення адміністративно-територіального устрою, соціальних та економічних відносин, культури правобережних полків значною мірою чекає свого дослідника.

Існування ж козацького устрою припинилось у 1711 — 1713 роках, коли після невдалого Прутського походу, за умовами Прутської угоди, Петро I остаточно відмовився від претензій на Правобережну Україну. Частина населення правобережних полків переселилась на Лівобережжя та Слобожанщину, а рештки козацького устрою після відходу російських військ були ліквідовані Річчю Посполитою.

¹ Антонович В. Б. Последние времена казачества на правой стороне Днепра: По актам с 1672 по 1716. — Киев, 1868. — 197 с.

² Крип'якевич І. П. Адміністративний поділ України 1648 — 1654 // Іст. джерела та їх використання. — 1966. — Вип. 2. — С. 123 — 148.

³ Миллер Г. Ф. Исторические сочинения о Малороссии и малороссиянах. — М., 1846. — С. 3.

⁴ Там же. — С. 4.

⁵ Максимович М. А. Обзорение городовых полков и сотен, бывших на Украине во времена Богдана Хмельницкого // Собр. соч. — Киев, 1876. — Т. 1. — С. 658 — 659.

⁶ Грушевський М. С. Історія української козаччини: Історія України-Русі до 1625 р. — К., 1909. — С. 207.

⁷ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. — Киев, 1886. — Ч. 7, т. 1. — Док. № 43. Люстрація Київського воєводства 1616 р. — (Далі: АЮЗР); *Воссоединение Украины с Россией: Документы и*

матеріалы: В 3 т. — М., 1954. — Т. 1. — Док. № 17. Люстрація Київського староства 1622 р.

⁸ *Лятошинський М. В.* Историчний нарис територіального складу Полтавщини. — К., 1929. — Т. 3. — С. 203 — 207.

⁹ *Максимович М. А.* Указ. соч. — С. 660 — 661.

¹⁰ *Літопис Самовидця.* — К., 1971. — С. 98.

¹¹ *Регістра* всего войска Запорожского // Чтения в О-ве истории и древностей рос. при Моск. ун-те. — 1874. — Кн. 2. — С. 131 — 197: *Максимович М. А.* Указ. соч. — С. 654 — 746.

¹² *Крип'якевич І. П.* Вказ. праця. — С. 123 — 148.

¹³ *Там же.* — С. 116.

¹⁴ *АЮЗР.* — Т. 14 — С. 137.

¹⁵ *Крип'якевич І. П.* Студії над державою Богдана Хмельницького // Зап. Наук. т-ва ім. Т. Г. Шевченка. — Львів, 1926. — Т. 144 / 145. — III. Державні межі. IV. Дороги. — С. 123.

¹⁶ *АЮЗР.* — Т. 3. — С. 552, 557.

¹⁷ *Похилевич Д. А.* Белорусское казачество // Наук. зап. Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка. — 1957. — Т. 43: Сер. іст. — Вип. 6. — С. 165.

¹⁸ *Краткое летоизобразительное знаменитых и памяти достойных действий и случаев описание, что каком годе в Украине Малороссийской деялось... 1505 — 1783 // Южнорусские летописи, открытые и изданные Н. Белозерским.* — Киев, 1856. — Т. 1. — С. 69 — 70.

¹⁹ *Історія Української РСР.* — К., 1979. — Т. 2. — С. 84.

²⁰ *Похилевич Д. А.* Указ. соч. — С. 172.

²¹ *Миллер Г. Ф.* Указ. соч. — С. 12.

²² *Очерки истории СССР. Период феодализма XVII в.* / Под ред. А. А. Новосельцева. — М., 1955. — С. 21.

²³ *Миллер Г. Ф.* — Указ. соч. — С. 4.

²⁴ *Історія Української РСР.* — Т. 2. — С. 93.

²⁵ *Полное собрание законов Российской империи.* — Спб., 1830. — Т. 1. — С. 650 — 669.

²⁶ *Краткое летоизобразительное знаменитых ... случаев описание...* — С. 91.

²⁷ *Слабченко М. Е.* Малороссийский полк в административном отношении. — Одесса, 1909. — С. 91.

²⁸ *Максимович М. А.* Указ. соч. — С. 667.

²⁹ *Антонович В. Б.* Указ. соч. — С. 98; *Смолий В. А.* Формування соціальної свідомості народних мас України в ході класової боротьби (друга половина XVII — XVIII ст.). — К., 1985. — С. 17.

Одержано 12.10.1989 р.

В статье рассматриваются изменения территории правобережных казацких полков в зависимости от внутривполитической ситуации, а также внешнеполитических факторов со времени возникновения до ликвидации полков в 1711 — 1713 гг.